

CIJFERS ALS ZIJMERK

door Lodewijk van Duuren

Cijfermerken

De oudste merken op pijpen zijn beeld- en lettermerken. Aan 't eind van de 17e eeuw worden cijfermerken in gebruik genomen. De oudst bekende cijfermerken zijn *de gekr. 5* en *de gekr. 2* die vanaf 1677 en 1679 in gebruik zijn (4). Het laatst uitgegeven cijfermerk is de 222 in 1749. Tot in onze eeuw zijn cijfermerken in gebruik geweest.

Cijfermerken bestaan uit de getallen 2 tot en met 99, met uitzondering van 8, 11 en 88, en de getallen 222, 333, 444, 666 en 999. De merken 1, 11 en 111 zullen waarschijnlijk overgeslagen zijn vanwege de gelijkenis met de hoofdletter I. Voor het ontbreken van de getallen 8,88 en 888, 555 en 777 kan nog geen verklaring worden gegeven.

Cijfer-zijmerken

In het begin van de pijpenfabricage werden de merken vrijwel uitsluitend op de hiel van de pijp geplaatst. Vanaf 1696 krijgen de Goudse pijpenmakers officieel toestemming om ook merken op de kop te plaatsen (5). Het merk werd in de mal geslagen of gegraveerd, waardoor het in reliëf op de kop kwam te staan. Dit type merk wordt als zijmerk aangeduid. Pijpen met cijfers als zijmerk zijn hoofdzakelijk in de 18e eeuw in productie geweest (5). Omdat deze pijpen niet geglaasd werden, behoorden zij tot het goedkopere type pijpen.

In vrijwel alle gevallen staat het merk op de linkerzijde van de pijpekop, vanuit de roker gezien. In die gevallen dat het cijfermerk rechts staat, is er meestal op de linkerzijde een ander merk geplaatst.

De zijmerken met 1 of 2 cijfers zijn, met uitzondering van het merk 95 - dat zowel gekroond als ongekroond voorkomt - alle voorzien van een kroon. De merken met 3 cijfers zijn ongekroond.

De kronen zijn te onderscheiden in *parel-*, *blader-* en *keizerskronen*. In sommige gevallen was het niet duidelijk tot welk van de drie typen een kroon behoorde. Kronen met zowel parels als fleurons (bloemvormige elementen) zijn tot de bladerkronen gerekend. Kronen die vereenvoudigd zijn tot 1 of 2 rijen stippen tot de parelkronen.

De meeste cijfermerken komen zowel als hielmerk en als zijmerk voor. Een uitzondering hierop is *de gekr. 91* die mij alleen bekend is als zijmerk.

Herkomst

Van oorsprong zijn alle cijfermerken uit Gouda afkomstig. Omdat de Goudse merken buiten Gouda veel zijn nagemaakt, is het moeilijk te bepalen wat de herkomst van een pijp is. Zelfs het voorkomen van het Goudse wapenschild op de zijkant van de hiel of op de kop geeft geen uitsluitsel over de herkomst. Ook dit bijmerk werd in andere productiecentra op de pijp geplaatst. Uit Alphen aan den Rijn, Groningen, Utrecht, Gorinchem en Schoonhoven is *de gekr. 18* als zijmerk bekend (13). Daarnaast worden in Utrecht *de gekr. 24, 25, 28* en *55* gezet (12) en in Groningen *de gekr. 51* (13).

Initialen

De pijpenmakers uit Utrecht, Gorinchem en Schoonhoven zetten hun initialen vaak boven of naast de kroon van het cijfermerk. De pijpenmakers uit Gorinchem zijn daarbij het beste vertegenwoordigd. Het toevoegen van initialen komt alleen voor bij de merken *18, 73, 78, 81* en *95*. De mogelijke toewijzing van de initialen staat in tabel 2.

De Goudse pijpenmakers plaatsen geen initialen bij de cijferzijmerken. Omdat daar voor elk (cijfer-)merk gold, dat maar één pijpenmaker gerechtigd was dit merk te zetten, bestond er geen noodzaak ter onderscheiding initialen bij het zijmerk te plaatsen. Het merk *de gekr. 18* met *LV* is echter in een pijpinstort in Gouda gevonden. Misschien is dit toch de uitzondering die bovenstaande regel bevestigt.

Door verkoop of vererving van merken met initialen is de oorspronkelijke betekenis van de initialen soms niet meer van toepassing op een volgende eigenaar. Zo gebruikt Cornelis van Dam uit Gorinchem *de gekr. 18* met *GVDR* en Nicolaas van Son de Lange *de gekr. 18* met *IDL* (10). Het gebeurde echter ook, dat men poogde de oorspronkelijke initialen uit de mal te verwijderen (zie tabel 1, noot 2).

De initialen die bij de cijfermerken voorkomen, treft men ook aan in combinatie met andere merken zoals *de vis* en de *N*.

Lijst van cijfermerken

In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de tot nu toe bekende cijfers als zijmerk, waarbij tevens het type kroon en de initialen staan vermeld. Voor het samenstellen van deze tabel is gebruik gemaakt van gepubliceerde gegevens en informatie uit diverse collecties. In dit overzicht zijn niet de cijfermerken opgenomen die voorkomen op de koppen van lobbenpijpen. Ook jaartallen op pijpekoppen zijn buiten beschouwing gelaten.

TABEL 1

OVERZICHT CIJFERS ALS ZIJMERK

<i>merk kr init noten</i>				<i>merk kr init noten</i>				<i>merk kr init noten</i>			
2	PB			25	PB	6	67	B		14	
5	B			26	PB		67	B		15	
10	P			28	PB		70	P			
12	PB			29	?	7	73	PB			
13	P			31	B		73	B	AS	16	
14	B			33	P		74	PB			
15	?			35	K		75	?			
17	B			35	B	8	78	PB			
18	PB		1	36	B		78	B		17	
18	P	AHM	2	41	PB		78	?	HLR		
		IVA	2	43	PB		80	?			
18	P	AVE		45	PB		81	B		18	
18	?	GS		46	P		81	?	HDH		
18	?	GVDR		48	P		82	P			
18	P	HVAH		50	BK	9	84	PB			
18	B	IDH		51	B		89	P			
18	P	IDL		52	B	10	91	PBK			
18	P	IOH		53	BK		92	?			
18	P	IP	3	53	P	11	93	B			
18	P	IVAH		53	P	12	94	PB			
18	B	IWS		55	B		94	B		19	
18	B	LE	4	56	PB		94	B		20	
18	P	LV	5	57	P		94	?		21	
18	P	PDG		58	PB		95	PBK			
18	?	PDL		59	PB		95	Z	IOH	22	
18	B	SGH		61	PB		95	P	KW		
19	?			62	P		96	P			
20	PB			63	B		98	PB			
21	PB			65	B		222	Z			
22	P			67	B		333	Z			
24	B			67	B	13	333	Z		23	

P = parelkroon
 B = bladerkroon
 K = keizerskroon
 Z = zonder kroon
 ? = onbekend kroontype

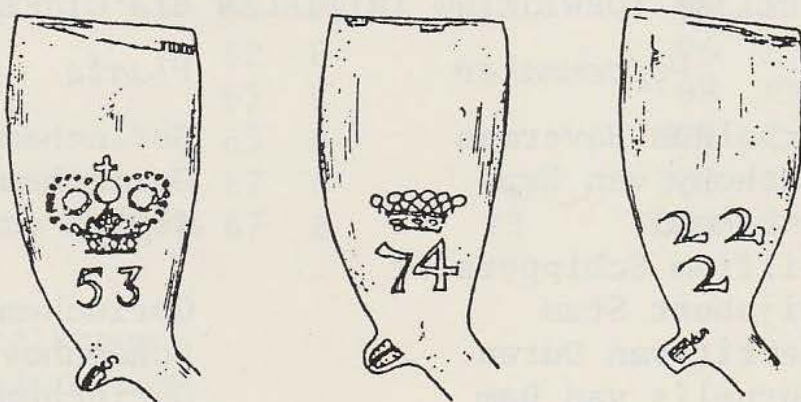
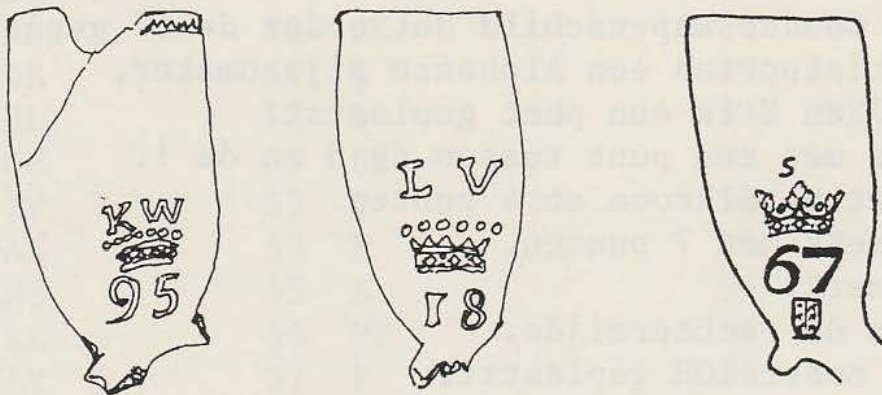
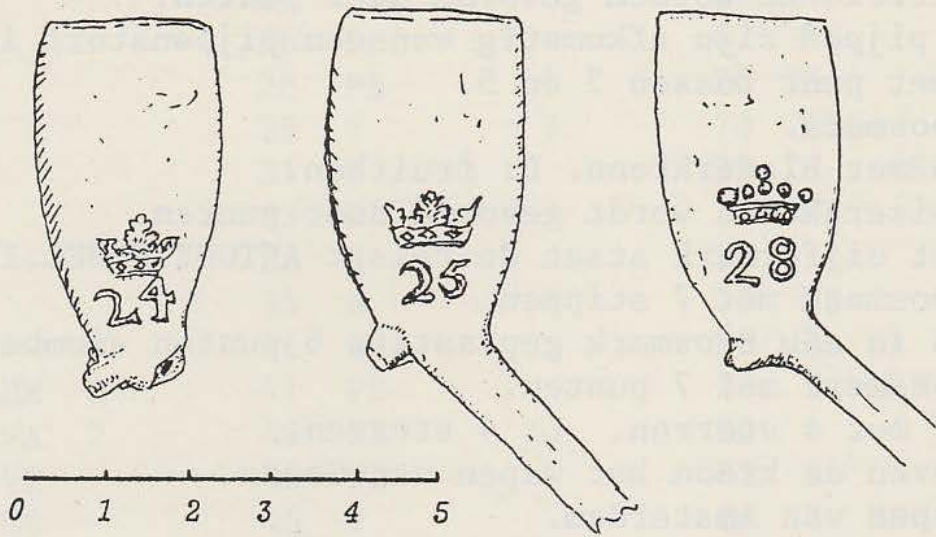
Noten bij TABEL 1

1 Gekr. 18 met een kroon bestaande uit sterren komt eveneens voor.

- 2 L: 18 met 3 lelies over de initialen AHM aangebracht.
R: IVA
- 3 Letters IP staan ter weerszijden van de kroon.
- 4 De letters LE worden gevormd door punten.
- 5 Deze pijpen zijn afkomstig van een pijpenstort in Gouda.
- 6 Ook met punt tussen 2 en 5.
- 7 R: roosmerk.
- 8 R: 35 met bladerkroon. L: fruitben.
- 9 De keizerskroon wordt gevormd door punten.
- 10 Om het cijfermerk staat de tekst: ANTONY:NOBEL:IN:GOUDA.
- 11 R: roosmerk met 7 stippen.
- 12 L: 53 in een roosmerk geplaatst, 6 punten eromheen.
R: roosmerk met 7 punten.
- 13 R: 67 met 4 sterren. L: 4 sterren.
- 14 L: boven de kroon het wapen van Gouda.
R: Wapen van Amsterdam.
- 15 Boven de kroon staat een kleine s, waarschijnlijk behorend bij het Goudse wapenschild dat onder de 67 geplaatst is.
- 16 AS: initialen van een Alphense pijpenmaker.
- 17 Tussen 7 en 8 is een punt geplaatst.
- 18 Eveneens met een punt tussen de 8 en de 1.
- 19 L: 94 met parelkroon en 4 punten.
R: roosmerk met 7 punten.
- 20 L: roosmerk.
- 21 Merk aan de rechterzijde.
- 22 Letters onder IOH geplaatst.
- 23 R: roosmerk met 7 stippen.

TABEL 2 MOGELIJKE TOEWIJZING INITIALEN BIJ CIJFERMERKEN

<i>Initialen</i>	<i>Pijpenmaker</i>	<i>Plaats</i>
AHM	Arnoldus Haverman	Gorinchem
AVE	Anthony van Erp	Gorinchem
AS	<i>onbekend</i>	<i>Alphen aan den Rijn ?</i>
GS	Gilliam Schippers of Gijsbert Stam	Gorinchem
GVDR	Gerrit van Duren	Schoonhoven
GVDR	Cornelis van Dam	Gorinchem
HDH	Huybert de Hoog	Schoonhoven
HVAH	Huybert van Oudheusden	Gorinchem
HLR	Hannes Lamoree	Schoonhoven
IDH	Jan de Hoog	Gorinchem
IDL	Nicolaas van Son de Lange	Gorinchem
IOH	Jan Ophuizen	Gorinchem
IP	Joseph Peeks	Utrecht

*Enkele voorbeelden van cijfers als zijmerk:
tekeningen van Piet Smiesing, Peter Bakker en Don Duco*

IVA	Janus van Aten	Gorinchem
IVAH	Jan van Oudheusden	Gorinchem
IWS	<i>onbekend</i>	<i>onbekend</i>
KW	Kristiaan Wouters	Gorinchem
LE	<i>onbekend</i>	<i>onbekend</i>
LV	<i>onbekend</i>	Gouda ?
PDG	Pieter de Graaf	Utrecht
PDL	Pieter de Leeuw	Schoonhoven
SGH	Sijmen Groenhouwer	Gorinchem

De hier gepubliceerde lijst met cijfermerken kan ongetwijfeld aangevuld worden met nog onbekende zijmerken. Daarnaast kan een nadere studie van merken, kronen en vindplaatsen meer inzicht geven in de herkomst en de makers van de pijpen. Tekeningen en foto's van alle merken mogen daarbij niet ontbreken.

Oproep

Aanvullingen op de lijst met cijfermerken zijn van harte welkom. Het ligt in de bedoeling een vergelijkbaar overzicht van lettermerken te maken. Gegevens voor dit overzicht zou ik graag ontvangen. Een voorlopig overzicht van lettermerken als zijmerk is bij mij verkrijgbaar. Als u gebruik maakt van dit voorlopige overzicht, hoeven alleen de aanvullingen hierop doorgegeven te worden.

Lodewijk van Duuren

BRONNEN

- 1 Duco, D.H. (1975) Goudse pijpmerken. Pijpenkamer ICON Amsterdam.
- 2 Duco, D.H. (1978) Goudse pijpen, Amsterdam.
- 3 Duco, D.H. (1979) Achttiende-eeuwse zijmerken met initialen PKN 2, no. 5.
- 4 Duco, D.H. (1982) Merken van Goudse pijpmakers 1660-1940. Lochem en Poperinge.
- 5 Duco, D.H. (1987) De Nederlandse kleipijp. Leiden.
- 6 Friederich, F.H.W. (1975) Pijpelogie; vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp. Voorburg.
- 7 Haan, Ron de (1986) Roken aan de Oostenburgermiddenstraat. In: J.B. Kist (red.) Van VOC tot Werkspoor, Utrecht.
- 8 Koolen, M. (1982) Tabakspijpjes 1600-1900, pijpvaardsten uit Grave, Velp en Escharen. Grave.

- 9 Krommenhoek, W. & A. Vrij (1986) Kleipijpen, drie eeuwen Nederlandse kleipijpen in foto's. Amstelveen.
- 10 Meulen, J. van der (1985) Pijpenmakers en hun merken in de eerste helft van de 19e eeuw. PKN 8, no 30.
- 11 Smiesing, P.K. (1986) Het dateren van Goudse pijpen aan de hand van de merken. PKN 9, no 34.
- 12 Smiesing, P.K. & J.P. Brinkerink (1988) Onder de rook van Utrecht. Zutphen.
- 13 Tymstra, F. & J. van der Meulen red. (1988) De kleipijp als bodemvondst. Leiden.

Voor dit artikel is tevens gebruik gemaakt van de collecties van: Peter Bakker, Don Duco, Lodewijk van Duuren, Jos Engelen, F.H.W. Friederich via T. Bottelier, H. Hummel, Hans van der Meulen, Piet Smiesing en Ruud Stam.

NIEUWE LITERATUUR

- Walter Morgenroth (1989), Tabakpfeifen Sammeln. Kunstwerke in Porzellan, ein Beitrag zur Geschichte des Rauchens. Uitgebreide studie over de produktie en historie van de porseleinen pijp. Afbeeldingen in zwart/wit en 216 pagina's. DM 98,-. Te bestellen bij: G. Jansen, Methfesselstrasse 86, Eimsbottel, D-2000 Hamburg 20, Duitsland.
- John Loftus und Edgar Ring (1989), Die Truckene Trunckenheit. Die Geschichte des Rauchens und der Pfeifenbäckerei. Een aardig 46 pagina's tellend boekje met veel afbeeldingen en een vondstbeschrijving van pijpen te Uelzen. DM 7,- inclusief porto. Te bestellen bij bovenstaand adres.
- Jacq. Starreveld, Gouda in de winter. Brochure over pijpen en schaatsenrijden. Prijs f2,50. Uitgave VVV Gouda.

TENTOONSTELLING

TOT IN DE BODEM UITGEZOCHT heet de tentoonstelling in Huis Brakel te Brakel (N.-B.), die de historie in en rond dit dorp belicht. Een van de onderdelen vormt een aldaar gevonden collectie Gorkumse pijpen, naar aanleiding waarvan Hans Brinkerink op dinsdagavond 27 maart om 20.00 u een lezing zal houden. De tentoonstelling is voor het publiek geopend van 23-3 tot en met 29-3. Zondag 25-3 gesloten. De openingstijden zijn van 10.00u-12.00u, van 15.00u-17.00u en van 19.00u-22.00u.